

PRĀGAS PAVASARA ATSKAŅAS LATVIJAS PSR SABIEDRĪBĀ. KOMUNISTISKĀS PARTIJAS LOMA T. S. RADOŠĀS INTELIĢENCES UZTVERES VEIDOŠANĀ PAR 1968. GADA NOTIKUMIEM ČEHOSLOVĀKIJĀ*

Luboš Švec

 0000-0002-7462-9608

Prāgas pavasara uztveres atspoguļojuma specifika Latvijas PSR atsevišķos sabiedrības segmentos, it sevišķi Latvijas Komunistiskās partijas aktīvo biedru un funkcionāru publiskos izteikumos 1968. gada pavasarī un vasarā pirms Padomju Savienības iebrukuma Čehoslovākijā ir šī raksta izpētes mērķis. Viens no svarīgiem jautājumiem izpētes kontekstā: vai un cik lielā mērā LKP atspoguļoja un/vai iespaidoja Latvijas t. s. radošās inteliģences un mākslinieku uztveri un attieksmi pret Prāgas notikumiem 1968. gada augustā, kad pilsētas ielās notika čehu demonstrantu sadursmes ar Varšavas bloka militāro vienību karavīriem un kaujas bruņutehniku, un kā šī Čehoslovākijas pieredze ietekmēja gatavību pretoties PSRS neostaļiniskajai sistēmai, cenšoties īstenot t. s. humanizēto sociālisma variantu “ar cilvēcisku seju”.

Atslēgas vārdi: Prāgas pavasaris, neostaļinisms, sabiedrības refleksija, Padomju Savienība, Latvijas PSR

* Publikācija ir tapusi Čehijas Republikas pētniecības projekta GA ČR 20-13685S ietvaros / The article is a partial publication output of the grant of Czech Republic GA ČR 20-13685S.

Ievads

Īsais Čehoslovākijas reformu periods izraisīja pasaules sabiedrības un politiķu interesi. Tas bija daļa no vētrainā 1968. gada, ar kuru ne vien Rietumeiropā, bet arī Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs saistījās cerības uz sabiedrības reformēšanu un padomju sociālisma modeļa humanizāciju.

Tāpat tas bija arī PSRS Baltijas republikās, kas bija padomju “Rietumi”. Prāgas pavasara rezonanse Padomju Latvijā un pārējās Baltijas republikās ir salīdzinoši jauna tēma. Latvijas historiogrāfija tai sāka pievērsties pēdējās divās desmitgadēs starptautisku pētījumu kontekstā, tādējādi tematiski iesaistoties apjomīgos starptautiskos projektos, kuros pēta 1968. gada revolūcijas un reformu kustības, tostarp Prāgas pavasara kā Eiropas 20. gadsimta vēstures attīstības robežšķirtnes lomu.¹

Demokrātisko reformu centieni Čehoslovākijā 20. gadsimta 60. gados un tās okupācija 1968. gada augustā Latvijas vēstures zinātnē līdz šim nav izraisījuši lielu interesi: tā koncentrējusies pēdējās desmitgadēs galvenokārt uz Baltijas valstu okupāciju, aneksiju, staļinisko teroru pēckara periodā, pretošanos, represijām komunistiskajā partijā un iestādēs, izglītības un zinātnes institūcijās laikā no 1959. līdz 1961. gadam, kad promaskaviskie partijas funkcionāri strikti vērsās pret tā sauktajiem nacionālkomunistiem,² kuri centās ieviest pret centralizāciju vērstu pieeju, kas atbilstu vietējiem apstākļiem. Latvijas vēsturnieki ir pievērsuši uzmanību demogrāfiskās attīstības negatīvajām tendencēm, kas bija saistītas ar iedzīvotāju, resp., imigrantu no dažādiem PSRS reģioniem, ieplūšanu Latvijā. Tīrīšana ar tālejošajām strukturālajām ilgtermiņa sekām ļāva izveidot republikas birokrātiski autoritāro komunisma paveidu, kam bija paralēle ar Čehoslovākijas komunistisko režīmu pēc padomju okupācijas.³

Čehoslovākijas okupācijas atspoguļojums Latvijas PSR valsts medijos

20. gadsimta 60. gados Latvijas sabiedriskajā dzīvē ienāca pirmā politiski spēcīgā pēckara paaudze, kuru, neskatoties uz Dzelzs priekškaru, ietekmēja demokrātijas ideju Rietumu ierosmes. Tā dēvētās sešdesmito gadu paaudzes pārstāvji, kuri savu radošo darbību uzsāka jau 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē, ietekmēja Latvijas

1 Karner, Tomilina, Tschubarjan 2008; idem 2009; idem 2010. – Jaunākie pētījumi par šo tēmu Latvijas historiogrāfijā, piem., Strods 2008a; idem 2008b; Saleniece, Šķiņķe 2018, 257–278.

2 Skat. Bleiere 2017, 85–87 u. c.; idem 2022b.

3 Bennich-Björkman 2007, 45–72; Loader 2018, 244–282.

PSR kultūras norises literatūrā un kinematogrāfijā un caur to pauda kritiskus un bieži vien konfrontējošus viedokļus par pastāvošo padomju sabiedrības modeli.⁴ Rietumu ietekme jaunatnes domāšanā un dzīvē īpašā veidā Baltijā vairāk nekā jebkur citur Padomju Savienībā savijās ar padomju audzināšanas, izglītības sistēmas un jaunatnes organizāciju darbību.⁵ Sešdesmito gadu otrā puse ir periods, kad relatīvais politiskās un kultūras liberalizācijas posms Padomju Savienībā noslēdzās.⁶

Tas attiecas arī uz situāciju Latvijā, kur laikā no 1959. līdz 1961. gadam “atkušņa” gaisotni tomēr pārtrauca tīrīšanas komunistiskajā partijā, pārvaldes un zinātniskajās institūcijās. Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) vadība bija neapmierināta ar to mākslinieku daļradi, kuri revidēja staļiniskās jaunclsmes sastingušo “varoni” un pievērsa uzmanību eksistenciālajam antivaronim, parastajam cilvēkam ar savām šaubām un raizēm. Jauniešu dumpinieckuma izpausme, noraidot to veco partijas biedru doktrinārismu, kuri vadīja Latvijas PSR Rakstnieku savienību kopš Otrā pasaules kara, bija atklāta pretestība, kad viņi 1965. gada 14.–16. decembrī notikušajā Rakstnieku savienības V kongresā atteicās ievēlēt piecus vadošos funkcionārus. Viņi atklāti nostājās pret komunistu partijas vadības interesēm.⁷ Šeit var saskatīt zināmas pretestības, neapmierinātības un opozīcijas paralēles ar Čehoslovākijas rakstnieku kongresu 1956. vai pat 1967. gadā, turklāt gan individuālās mākslinieciskās jaunrades brīvības ziņā, vēršoties pret staļiniskās mākslas ideoloģisko doktrinārismu, gan arī paaudžu līmenī, jaunajai paaudzei nostājoties pret nopelniem bagāto veco mākslinieku un funkcionāru paaudzi, kuri pasauli un cilvēku sabiedrību redzēja tikai caur šķiru cīņas shematisko prizmu. Tomēr būtu nepareizi secināt, ka jaunā paaudze iebilda pret sociālismu kā ideoloģisku sabiedrības koncepciju vispār. Priekšstatī par tā “humanizāciju” tuvināja māksliniekus un intelektuāļus Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs. Latviešu emigrācijas vēsturnieks Rolfs Ekmanis stāsta, ka lielākā daļa latviešu rakstnieku Padomju Latvijā ar interesi un pieaugošām emocijām sekojuši līdzī notikumu attīstībai Čehoslovākijā 1967. gada nogalē un Prāgas pavasara laikā.⁸

Jautājums par Prāgas pavasara uztveri un refleksijām Latvijas PSR ir saistīts ar to, kā sabiedrība ieguva informāciju par toreiz notiekošo: atbildes uz šo jautājumu ir cieši saistītas ar preses, radio un televīzijas situācijas specifiku padomju

4 Zubok 2008, 835–843.

5 Bleiere 2022a, 147–149; Feldmanis et al. 2005, 356–357; Pavlovičs 2012, 81–91.

6 Feldmanis et al. 2005, 355.

7 Āriņa 2023; Eversone 2017.

8 Ekmanis 1978, 295.

periodā. Vissavienības un vietējā partijas prese par Čehoslovākijas notikumiem ziņoja vien reizumis un tendenciozi.⁹ Centrālais PSKP preses izdevums “Pravda” bija galvenais padomju oficiālās ideoloģijas avots, uz kuru atsaucās visi citi valsts informācijas līdzekļi. Līdztekus iznāca arī dienas avīze “Izvestija”. Galvenās ziņas pasniedza padomju monopola ziņu aģentūra TASS ar republikas filiāli Latvijā “Latinform”. Centrālajai vissavienības partijas presei sekoja latviešu komunistu avīze “Cīņa” un krieviski iznākošā “Sovetskaja Latvija”, kuras tirāža un nozīme palielinājās proporcionāli pieaugošajai rusifikācijai Augusta Vosa (1919–1994) un Leonīda Brežņeva laikā.¹⁰

Tomēr vislielāko popularitāti Latvijas sabiedrībā izpelnījās jaunatnei domātais laikraksts “Padomju Jaunatne”, ko izdeva Latvijas komjaunatnes organizācija. Tā popularitāte un līdz ar to arī tirāža 20. gadsimta 60. gados strauji pieauga līdz 155 000 eksemplāru 1966. gadā un tādējādi sasniedza “Cīņas” metiena apjomu dienā. Avīze spēja sasniegt lasītājus un ieguva visliberālākā laikraksta slavu, protams, tā laika režīma un cenzūras apstākļos.¹¹

Izpētes gaitā atklājas, ka Čehoslovākijas notikumiem Latvijā vislielāko uzmanību no laikrakstiem pievērsa “Padomju Jaunatne”. Šis laikraksts izvairījās atklāti paust savu attieksmi pret reformām Čehoslovākijā, vienkārši pārņemot ziņas no TASS. Avīze lietišķi referēja par dažādām izstādēm, pieredzes apmaiņas vizītem un nozīmīgākajiem notikumiem Čehoslovākijā. 1968. gada pavasara un vasaras sākuma ziņas neliecināja par to, cik asas pretrunas pastāv starp PSKP CK Politbiroja nostādnēm un Čehoslovākijas reformistu idejām. Padomju presē kopumā dominēja ierastie vēstījumi, kas akcentēja draudzīgās attiecības un ekonomiskos un kultūras sasniegumus starp abām valstīm.

Preses uzmanību piesaistīja ģenerāļa Ludvika Svobodas (*Ludvík Svoboda*) ievēlēšana par Čehoslovākijas prezidentu 1968. gada marta beigās. Karavīrs, kurš līdzās padomju armijai bija cīnījies par Čehoslovākijas atbrīvošanu, nepārprotami tika uztverts kā Čehoslovākijas un Padomju Savienības attiecību stabilitātes garants.¹²

Pamatojoties uz visumā detalizētu informāciju, kas tika pārpublicēta no TASS, Latvijas lasītāji varēja iepazīties ar Čehoslovākijas Komunistiskās partijas 1968. gada aprīļa plēnumu un būtisku daļu no Čehoslovākijas Komunistiskās

9 Strods 2008a; idem 2008b, 911.

10 Dimants 2022, 116–117.

11 Ibidem, 118–119.

12 TASS korespondenti T. Martinova un V. Dijevs. Par ČR prezidentu ievēlēts Ludviks Svoboda. *Padomju Jaunatne*, Nr. 63, 31.03.1968., 7. lpp.

partijas Centrālās komitejas (ČKP CK) pirmā sekretāra Aleksandra Dubčeka (*Alexander Dubček*) ziņojuma par reformu sagatavošanu.¹³

1968. gada maija beigās padomju laikraksti informēja Latvijas auditoriju par ČKP CK plēnuma lēmumu par to Čehoslovākijas komunistu funkcionāru izslēgšanu, kuri bija atbildīgi par piecdesmito gadu politiskajiem procesiem.¹⁴ Atklāts gan paliek jautājums par to, kāda bija lasītāju reakcija uz šo svarīgo informāciju, kuru gan padomju prese atstāja otrajā plānā. Ļoti iespējams, ka šīs ziņas varēja Latvijas sabiedrībā izraisīt asociācijas ar padomju staļiniskajām represijām.

Avīze “Rīgas Balss” pievērsa uzmanību 1968. gada martā notikušajām prezidenta vēlēšanām un Čehoslovākijas Komunistiskās partijas CK plēnumam, kas pieņēma “Rīcības programmu” (*Akční program*). Citādi tā publicēja tikai sīkas TASS ziņas, Čehoslovākijas Nacionālās sapulces priekšsēdētāja Josefa Smrkovska (*Josef Smrkovský*) vizītei Latvijā redakcija neveltīja pienācīgu vērību.

Grūti ir bez precīza satura izvērtējuma aplēst, cik lielu informācijas apjomu padomju televīzija un radio atvēlēja Prāgas pavasara notikumiem. Šo mediju saturs neapšaubāmi atspoguļoja PSRS oficiālo nostāju. Informatīvais pretinieks padomju propagandai un logs uz brīvo pasauli bija Rietumu radiostacijas. Interesantu liecību par to nozīmi 1968. gadā sniedz komunistu sūdzības par bezpartejisko labāku informētību par notikumiem Čehoslovākijā vietās, kur bija iespējams uztvert Rietumu radiostaciju signālu, galvenokārt Baltijas jūras Kurzemes krastā: tie bija “Amerikas Balss”, “Radio Brīvība” un “Brīvā Eiropa”, “BBC” un “Deutsche Welle” latviešu redakciju gatavotie apskati.¹⁵ Šo ziņu avotu pieejamībai bija svarīga loma PSRS rietumdaļā. Rietumvalstu radiostacijas latviešu, igauņu, lietuviešu un krievu valodās tādējādi izlauzās cauri Dzelzs priekšskaram, padomju informācijas monopolam un piedāvāja citu skatījumu uz pasaules notikumiem.¹⁶ Cik gan padomju propagandu pazemojošai vajadzēja būt LPSR Ministru padomes Radio un televīzijas valsts komitejas pārstāvja Nikolaja Neilanda runai, kad viņš partijas aktīva sanāsmē 1968. gada 24. aprīlī atklāti atzina, ka padomju kontrpropaganda spēj vienīgi aizstāvēties un nespēj ātri reaģēt. Viņš sūdzējās, ka Latvijas radio signāls neaptver visu LPSR teritoriju. Pēc viņa teiktā, bija izveidojusies situācija,

13 TASS. Intervija ar A. Dubčeku. *Padomju Jaunatne*, Nr. 61, 29.03.1968., 3. lpp.; TASS. ČKP CK plēnums. *Ibidem*, Nr. 64, 02.04.1968., 1. lpp.; TASS. Biedra A. Dubčeka referāts ČKP CK plēnumā. *Ibidem*, Nr. 66, 05.04.1968., 4. lpp. Dubčeka uzstāšanās tika publicēta arī laikrakstā “Cīņa”.

14 TASS. ČKP CK plēnumā. *Padomju Jaunatne*, Nr. 105, 31.05.1968., 1. lpp.

15 Bleiere 2011, 178; idem 2015.

16 Dimants 2022, 129–133. LKP CK organizatoriskā un partijas darba sekcijas vadītāja P. Vilka ziņojums PSKP CK. Rīga, 09.09.1968. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), PA-101–32–71, 173.–176. lp.

kad atsevišķās republikas vietās informācija no Rietumu radiostacijām bijusi vie-
nīgā pieejamā. Rietumu radiostacijas piedāvāja trīs raidījumus latviešu valodā.
Līdztekus tiem uz Latviju plūda arī raidījumi krievu valodā.¹⁷

Svarīgs komunikācijas faktors bija tiešie kontakti ar čehiem un čehoslovāku
preses lasīšana Latvijā. Vēsturniece Daina Bleiere norāda, ka norises Čehoslovākijā
izraisīja intereses pieaugumu par čehu valodu un literatūru.¹⁸ Sešdesmito gadu
otrajā pusē bieži notika Čehoslovākijas un LPSR izglītības iestāžu un uzņēmumu
savstarpējie apmeklējumi, pieredzes apmaiņa un prezentācijas t. s. tautas saim-
niecības sasniegumu izstādēs. Personīgajai pieredzei saskarsmē ar čehiem Latvijā
bija neaizvietoja loma. Čehoslovākiju Latvijā uzskatīja par ekonomiski attis-
tītū valsti ar augstu dzīves līmeni, un tās ekonomika, zinātne, kultūra un litera-
tūra piesaistīja Latvijas humanitārās un tehniskās padomju intelligences interesi.
Informācijas apmaiņa starp tehniskajiem zinātniskās pētniecības institūtiem un
rūpnīcām bija diezgan intensīva. Tā attiecās uz ķīmisko, elektrotehnisko rūp-
niecību un pārtikas ražošanu; čehoslovāku zinātnieki atzinīgi novērtēja fizikas
pētījumu augsto līmeni Latvijas Valsts universitātē.¹⁹

Līdzīgā veidā ceļu pie mazās, taču kultūras ziņā sekmīgās latviešu literatū-
ras atrada neliela, bet auglīga čehu tulkotāju un rakstnieku grupa. Starp čehu
un latviešu literātiem un tulkotājiem izveidojās ilgstoša sadarbība. 1968. gada
februārī pēc dzejnieces Olgas Lisovskas uzaicinājuma Latvijā ieradās tulkotājs
un dzejnieks Vladimīrs Smetāčeks (*Vladimír Smetáček*) no Kārļa Universitātes
Filozofijas fakultātes Krievu un padomju literatūras katedras. 1968. gada aprīlī
latviešu rakstnieki aicināja ciemos profesoru Radegastu Paroleku (*Radegast
Parolek*). Tomēr pazīstamajam tulkotājam un krievu un baltiešu literatūras spe-
ciālistam pēc padomju iebrukuma nācās atcelt septembrī plānoto viesošanos.²⁰
Paroleks būtu varējis viņam garīgi tuvos latviešu literātus nepastarpināti infor-
mēt par notikumiem Čehoslovākijā un padomju okupāciju. Profesora Paroleka
iesaisti komunistiskās partijas demokratizācijā pat kritizēja padomju komunistu
centrālais preses izdevums "Pravda".²¹

17 Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols. Rīga, 24.04.1968.
LNA-LVA, PA-106-38-11, 2.-19. lp.

18 Bleiere 2011, 178.

19 Par divpusējo apmaiņu un ekonomisko sadarbību ar Čehoslovākiju. Rīga, 1968. LNA-
LVA, 270-3-3891, 22.-55. lp.

20 O. Lisovskas vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 23.02.1968.;
R. Paroleka vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 04.09.1968. LNA-
LVA, 73-1-411, 2. un 12. lp.

21 Sila partij - v leninskom jedinstve. *Pravda*, 25.07.1968., s. 3-4.

PSRS informācijas kampaņas pret Rietumu ietekmi un revizionisms Čehoslovākijā

Komunistiskā partija Brežņeva vadībā Maskavā apzinājās Rietumu ietekmes bīstamību.²² Jaunas iniciatīvas, idejas par sociālisma iekārtas pilnveidošanas iespējām, kaut vai par tā “humanizēšanu” sociālismā “ar cilvēcisku seju” vai tirgus ekonomikas elementu un rentabilitātes ieviešanu ekonomikā, “aparātčiki” uztvēra kā draudus tam sociālisma modelim, kuru reiz bija iedzīvinājis Staļins. Tāpat turpinājās cīņa pret reformistiem, kuri tika izstumti, apkļusināti un pakļauti stingrai ideoloģiskai uzraudzībai. Kultūra un ekonomika bija komunistu partijas ideoloģijas ietekmes jomas. Tāpēc kampaņa par ideoloģiskās kontroles pastiprināšanu uz kultūras procesiem ir jāskata dziļākās kopsakarībās ar Brežņeva neostaļinisma variantu, kam ir vairāki līmeņi. Cīņa pret padomju sociālisma modeļa reformu izpaudās gan kā kampaņa kultūrā pret t. s. ideoloģisko diversiju, kas bija vēsta galvenokārt pret jaunatni, gan arī pret komunistiskajiem ekonomikas reformētājiem, kuri gribēja integrēt sociālistiskajā ekonomikā tirgus ekonomikas elementus un mēģināja padarīt vaļīgāku komunistiskās partijas ideoloģisko kontroli pār sabiedrību. Brežņeva uzturētajā ideoloģijā Prāgas pavasaris kalpoja par biedējošu piemēru tam, kā reformas var destabilizēt tradicionālo sociālisma modeli. To skaidri apliecina konservatīvo latviešu komunistu izteikumi.

Cenzūras atcelšana, preses un pulcēšanās brīvība, lai gan joprojām ar zināmiem ierobežojumiem, un kultūras liberalizācija Čehoslovākijā padomju pārstāvjiem un kaimiņvalstu – Vācijas Demokrātiskās Republikas un Polijas ortodoksālajai komunistu vadībai bija galvenais iemesls, kāpēc viņi pretojās Prāgas pavasara izsauktajai demokratizācijas kustībai. Savukārt Padomju Savienībā pēc PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnuma centrālā cenzūras institūcija *Glavlit* (Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē) pastiprināja ideoloģisko modrību un paplašināja literatūras uzraudzību arī attiecībā uz dažām sociālistiskajām valstīm. Čehoslovākijā publicētos izdevumus *Glavlit* resors cenzēja kopš 1968. gada jūnija.²³

Prāgas pavasara iniciētās reformas sākās ar Čehoslovākijas Komunistiskās partijas konservatīvās vadības kritiku, cenzūras atcelšanu un diskusijām par

22 Ar PSKP CK 1967. gada 17. jūlija lēmumu tika izveidota Valsts drošības komitejas (VDK) 5. nodaļa, kuras uzdevums bija cīnīties pret ideoloģisko diversiju PSRS. 5. nodaļu izveidoja arī savienoto republiku VDK. 5. nodaļa Latvijas PSR vēlāk izauga līdz 50 darbiniekiem un 570 aģentiem. Tai bija trīs apakšnodaļas: pirmā – cīņai pret latviešu emigrāciju un Rietumu radiostacijām, kuras raidīja uz Latviju. Otrā uzraudzīja latviešu intelligences pārstāvju darbību Latvijā; trešā meklēja t. s. nacionālistu grupas. Skat. Blūzma et al. 2008, 79.

23 Lavinskaja 2008, 869–878.

personības kultu, staļinisma noziegumiem un sociālisma humanizāciju, t. i., par sociālisma pārveidi “ar cilvēcisku seju”. Brīvāka kļuva ceļošana. It sevišķi pamatnāma bija mākslas, literatūras un kinematogrāfijas liberalizācija. Tika gatavota stagnējošās, ar partijas direktīvām vadītās ekonomikas reforma, valsts federalizācija, policijas patvaļas ierobežošana un vēlēšanu sistēmas demokratizācija. Veidojās pilsoniskās iniciatīvas, un tomēr Čehoslovākijas Komunistiskajai partijai vajadzēja palikt par sabiedrības vadošo spēku. Sociālisms “ar cilvēcisku seju” nekādā ziņā nebija kontrrevolūcija, tam vajadzēja attīstīt un transformēt sociālismu humānā garā. Čehoslovākija neapšaubīja dalību Varšavas paktā, neskatoties uz garīgo nepievilcību, Padomju Savienība joprojām palika tās galvenais militārais sabiedrotais, un galvenie militārie pretinieki vēl aizvien bija NATO, Vācijas Federatīvā Republika un ASV.²⁴

Taču Prāgas pavasaris ar valsts ekonomiskās atpalicības kritiku uzdeva ierindas komunistiem tādus jautājumus, ar kādiem viņi iepriekš nebija saskārušies. Kā tas iespējams, ka attīstītā valstī, kāda bija Čehoslovākija padomju skatījumā, iedzīvotāji ir neapmierināti ar dzīves līmeni un saimniecības stāvokli?

Partijas vadība ar dogmatiski Augustu Vosu priekšgalā, kurš 1966. gada pavasarī kļuva par LKP CK pirmo sekretāru, jau iepriekšējos divos gados bija paudusi neapmierinātību ar literāro jaunradi republikā.²⁵ Šis dogmatiskais ortodoksālais komunisti kļuva par galveno rusifikācijas, kultūras iebiedēšanas un ekonomikas lejupslīdes brežņeviskās stagnācijas instrumentu LPSR. Latvijas sabiedrības apziņā viņš ierakstījās krasi negatīvi.²⁶ 1968. gada sākumā gaisotne Latvijas sabiedrībā vēl saglabājās relatīvi brīva,²⁷ taču jau pavasarī partijas orgāni uzsāka ideoloģisku ofensīvu pret liberalizāciju un Rietumu ietekmi. 1968. gadu varam raksturot kā gadu, kas sākās ar cerībām uz reformām, taču vienlaikus arī kā neostaļinistu ideoloģiskā uzbrukuma gadu, kas izraisīja vilšanos un ilūziju zudumu.²⁸

Kad 1968. gada sākumā LKP otrais sekretārs Nikolajs Beluha vērtēja partijas darba līmeni, viņš norādīja uz nepilnībām jaunatnes izglītošanas darbā un strādnieku kultūrizglītības nepieciešamību. Rakstnieku savienības komunistiskie funkcionāri problēmu saskatīja mākslas formas dominēšanā pār mākslinieku ideoloģiski teorētisko apmācību. Otrais sekretārs tikai nomināli bija aiz pirmā,

24 Karner, Bischof, Wilke, Ruggenthaler 2008; Vondrová et al. 1993–2018. Skat. arī Tůma, Devátá 2011; Hoppe 2009; Mlynář 1975; idem 1990; Navrátil 1998.

25 Škapars 2008.

26 Sprūde 2019.

27 Vēsturnieka Pētera Krupņikova atmiņas: “Svidu, man bija kauns”. Krupņikovs 2010, 28–29.

28 Bleiere 2011, 180.

kurš piederēja republikas titulnācijai. Viņa reālā kompetence un vara bieži pārsniedza pirmā sekretāra pozīciju.²⁹ Otrā sekretāra amatā Beluha Latvijā reprezentēja Padomju Savienības Komunistiskās partijas centru Maskavā. Viņa uzdevums bija kontrolēt un nodrošināt saikni ar to. Viņa kompetencē ietilpa ideoloģija un padomju politikas ārlietu jautājumu interpretācija. Viņš informēja centru par partijas aktīva sanāksmēm, kuras tika sasauktas, lai izskaidrotu padomju politiku.³⁰

LPSR partijas institūcijas izvērsa mākslinieku kritiku saistībā ar Prāgas pavasari dažus mēnešus vēlāk. Šī kritika, kas tika iniciēta Maskavā un bija vis-savienības kampaņas daļa, pauda “aparātčiku” neapmierinātību ar mākslas pārstāvju līdzšinējo radošo darbu kopumā. Strikti ideoloģiskais skatījums hierarhiski virzījās no partijas politbiroja rezolūcijām cauri sekretariātiem līdz savienoto republiku komunistiskajām partijas komitejām un citiem subjektiem. Kampaņa, kas tika deklarēta kā cīņa pret ideoloģiskajām novirzēm mākslinieku radošajā darbā, Latvijā izpaudās, kritizējot kinematogrāfiju, mākslas darbinieku savienību darbību un literāros darbus. Kampaņas uzsākšanas ierosme bija PSKP CK 1968. gada 9.–10. aprīļa plēnums, kurā izskatīja starptautisko situāciju, noskaņojumu komunistiskajās partijās ārpus PSRS un ideoloģiskās cīņas jautājumus.³¹ Plēnums uzlika komunistiskajām organizācijām par pienākumu aktīvi uzstāties pret mēģinājumiem iefiltrēt naidīgu ideoloģiju literatūrā un mākslā.³² Tā dalībnieki tieši partijas un sabiedrības ideoloģiskās uzraudzības atstāšanās novārtā saskatīja cēloņus padomju sociālisma modeļa kritikai, sociālisma reformēšanas un visas politiskās sistēmas liberalizācijas idejām. Plēnuma lēmumu par ideoloģiskā darba trūkumiem un to novēršanu izstrādāja PSKP CK propagandas nodaļa, un pēc tam to formāli izskatīja un vienbalsīgi pieņēma attiecīgu lēmumu padomju republiku un pēcāk rajonu un apgabalu komiteju līmenī.³³

Saistībā ar PSKP CK Politbiroja aprīļa plēnumu 1968. gada 18. aprīlī Rīgā notika LPSR partijas aktīvs, kurā piedalījās republikas komunistiskās partijas pirmais sekretārs Voss un 750 funkcionāri. Partijas vadība Maskavā aktīva sagatavošanai Latvijā veltīja lielu uzmanību. No Maskavas uz Rīgu nosūtīja VDK

29 Skat. Bleiere 2017.

30 Grybkauskas 2021, 141–155; Bleiere 2017.

31 Leonīda Brežņeva uzstāšanās un politbiroja locekļu reakcija uz šo runu, skat. Karner, Tomilina, Tschubarjan 2008, II, Dok. Nr. 31, 32, 33, S. 164–199.

32 Informacionnoje soobščeniye o plenumе CK KPSS. *Pravda*, Nr. 101, 10.04.1968., s. 1; Nr. 102, 11.04.1968., s. 1.

33 PSKP CK Propagandas nodaļas vadītājs V. Stepakovs par propagandas grupu uzdevumiem, lai izskaidrotu PSKP CK aprīļa plēnuma materiālus. Moskva, 21.05.1968. Rossijskij gosudarstvennij archiv novejšej istorii (turpmāk – RGANI), 5–60–39, s. 11–15.

priekšnieku un PSKP CK Politbiroja locekļa kandidātu Juriju Andropovu. Viņš uzstājās republikas aktivā ar referātu par partijas organizāciju darbu un izdarāmajiem secinājumiem.³⁴ Andropova dalība liecina par to, cik lielu nozīmi savienības centrs Maskavā piešķīra oficiālās līnijas skaidrojumam un attaisnojumam.

Republikas aktīvs pilnībā atbalstīja PSKP CK plēnuma rezolūciju "Par starptautiskās situācijas aktuālajām problēmām un PSKP cīņu par komunistiskās kustības solidaritāti". Runātāji iestājās pret mēģinājumiem iefiltrēt literārajos darbos un mākslā uzskatus, kas bija sveši sociālistiskajai ideoloģijai. Līdztekus pilnīga atbalsta izteikšanai PSKP CK aktīvs pieņēma pasākumus ideoloģiskā darba uzlabošanai republikā.³⁵

Saistībā ar šo plēnumu 1968. gada 12. maijā notika Latvijas PSR Kultūras ministrijas un radošo savienību plēnums, kurā komponists un muzikologs Oļģerts Grāvītis norādīja uz trūkumiem padomju mūzikas propagandā, īpaši jauniešu vidū. Ievēribas vērts bija vājs atbalsts, kāds partijas oficiālajai līnijai bija mākslinieku vidū. Viņaprāt, komunisti baidoties, lai netiktu nosaukti par konservatīvajiem, nepretojoties tiem, kuri pieprasa jaunradei "absolūtu brīvību".³⁶ Viņa uzstāšanās parāda, ka izvērtēt neostaļiniskās ideoloģiskās vērtības mākslā un mūzikā nebija vienkārši: mākslinieki iebilda pret atšķirīgas attieksmes veidošanu pret tiem, proti, viņu šķirošanu pēc ideoloģiskās angažētības un darbu ideoloģiskajiem vēstījumiem.

LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē 1968. gada 9. maijā plēnuma locekļi, Latvijas Valsts universitātes docenti Maksims Duhanovs un P. Popovs saistībā ar "Prāgas pavasara briesmām" ieteica pievērst uzmanību ideoloģiskā darba stiprināšanai Latvijā. Tieši ideoloģiskā darba nepietiekamu novērtēšanu viņi uzskatīja par iemeslu, kāpēc demokratizācijas un liberalizācijas lozungi guvuši atbalstu daļā iedzīvotāju un vājinājuši komunistiskās partijas varas monopolu. Tāpat Latvijas Valsts universitātes PSKP vēstures katedras vadītājs Vitolds Rajevskis aicināja aktivizēt propagandu un stiprināt modrību, īpaši Baltijas republikās.³⁷

Arī laikraksta "Rīgas Balss" redaktors Edgars Dimitrejevs šajā sēdē uzsvēra nepieciešamību stiprināt ideoloģisko darbu komunistu pirmorganizācijās. Viņš

34 Ibidem.

35 LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 39.-41. lp.

36 LKP CK ziņojums PSKP CK par LPSR Kultūras ministrijas komunistu, republikas radošo savienību, teātru un Rīgas Filharmonijas tikšanos. Rīga, 12.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-75, 25.-28. lp.

37 LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdes materiāli. Latvijas PSR Valsts TV un radio raidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 59.-64. lp.

pievienojās LKP CK un partijas Rīgas pilsētas komitejas asajai kritikai par vairākiem ideoloģiski kļūmīgiem mākslas darbiem, kas pēdējā laikā parādījušies Latvijā.

Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieks Pēteris Jērāns minētajā sēdē pieprasīja vērsties pret cilvēkiem, kuri pauž idejas par domas brīvību: “Šādus noskaņojumus pie mums atbalsta tādi cilvēki kā teātra zinātniece un kino eksperte Valentīna Freimane³⁸ – teātra kritiķu sekcijas priekšsēdētāja, Klevere un citi.” Tāpat Jērāns aicināja veikt izlēmīgus pasākumus pret *samizdatu* un pieprasīja kadru (personāla) tīrīšanas jo īpaši radošajās savienībās.³⁹

Kampaņa turpinājās LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā 1968. gada 31. maijā.⁴⁰ LKP CK pirmais sekretārs Augusts Zitmanis uzstājās ar garu runu par partijas organizāciju uzdevumiem ideoloģiskā darba stiprināšanā atbilstoši PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnuma lēmumiem. Aprīļa plēnumu viņš raksturoja kā atbildi uz imperiālistiskās propagandas graužošo darbību. Runā galvenais uzsvars tika likts uz aktīvu cīņu pret naidīgo ideoloģiju bez jebkādiem kompromisiem. *De facto* viņš brīvā veidā atgriezās pie staļiniskajām tēzēm, atgādinādam, ka, lai gan komunistiskā partija noraidījusi Staļina tēzi par šķiru cīņas saasināšanos līdz ar sociālisma sasniegumu pieaugumu, tas nenozīmējot, ka var atslābināt uzmanību attiecībā uz tās ienaidniekiem.⁴¹ Viņa runa ir svarīga kā vēstures avots par it kā pastāvošu pretpadomju darbību Latvijā. Par buržuāziskās ideoloģijas nesējiem Rīgā viņš uzskaitīja 20 000 cilvēku, kuri bija saistīti ar starpkaru Latviju. Šos cilvēkus viņš nosauca par buržuāziskās Latvijas mantojumu – kulaki, fabrikanti, namīpašnieki un cilvēki, kuri notiesāti par pretpadomju darbību.

Zitmanis idejiski saistīja notikumus, kas bija norisinājušies Polijā un norisa Čehoslovākijā. Krīzes cēloņus viņš saskatīja ideoloģiskā darba vājināšanās procesos, kas, pēc viņa teiktā, ļāva nacionālistiskajiem naidīgajiem spēkiem pāriet ofensīvā. Zitmanis minēja Čehoslovākiju kā brīdinošu piemēru latviešu komunistiem, ja viņi nebūšot “modri”. Turklāt, viņaprāt, Prāgas pavasaris bija tikai

38 Valentīna Freimane (1922–2018), Latvijas ebreju izcelsmes teātra un kino zinātniece, 1968. gadā bija spiesta no Latvijas radio dramaturģijas redakcijas pāriet darbā uz LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas un literatūras institūtu.

39 Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101–32–71, 59.–64. lp.

40 LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102–27–3, 72.–112. lp.

41 A. Zitmaņa runa LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102–27–3, 85. lp.

savas attīstības pirmajā posmā. Viņš kritiku vērsa gan pret jauniešiem, gan māksliniekiem.⁴²

Pretpadomju izpausmju cēloņus Zitmanis saredzēja jaunatnes ideoloģiskās audzināšanas atstāšanā novārtā. Kā jaunatnes nevēlamas aktivizēšanās pierādījumu viņš minēja pretpadomju grupu veidošanos rūpnīcā VEF un Rīgas vagonu rūpnīcā, Latvijas sarkanbaltsarkanā karoga parādīšanos laivu braucienā Amatas upē un saukli "Ceļamies, lai aizsargātu tās brīvības, par kurām cīnās poļu jaunatne" Rīgas pilsētas Ļeņina rajonā. Pēc viņa teiktā, latviešu nacionālisma izpausmes bijušas arī LVU. Sabiedrība savu attieksmi pret pagātņi esot parādījusi, apmeklējot Latvijas valstsvīru pieminekļus un kapus svecīšu vakaros.⁴³

Runas turpinājumā viņš uzbruka latviešu māksliniekiem, uzskaitīdams ideoloģiski kļūdainas mākslas un dokumentālās filmas, kas uzņemtas Rīgas kinostudijā: "Elpojiet dziļi..." (1967, scenārija autors Gunārs Priede, režisors Rolands Kalniņš), "Tēvs" (1967, scenārija autors un režisors Aivars Freimanis), "Kad tuvojas negaiss" (1967, scenārija autors Ēvalds Strods, režisors Zigurds U. Dūdiņš). No dogmatiskā partijas ideologa viedokļa viņš kaunināja parādības mākslā: individuālismu, nihilismu un paaudžu pretrunas, kurām vajadzēja būt svešām staļiniskajam sociālistiskajam reālismam. Īpaši viņam nepatika esošās sistēmas kritika mākslā, par negatīvo parādību cēloņiem uzskatot vadošo institūciju konservatīvismu un nekompetenci.⁴⁴ Kritika tika adresēta arī dokumentālajām filmām "Reiz cēlās strēlnieks sarkanais" (1967, scenārija autori Jānis Brencis un Voldemārs Kalpiņš, režisors Hermanis Šuļatins), "Devuški solņečnogo berega" (1967)⁴⁵ un "Lomatj chleba"⁴⁶ (protokolos visu filmu nosaukumi krievu valodā). Pie vainas esot Rīgas kinostudijas direktora Frīdena Koroļkeviča principu trūkums. Kritizēja arī teātru uzvedumus, proti, Laimoņa Pura lugu "Redzēt jūru"

42 A. Zitmaņa runa LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnumā. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102-27-3, 88. lp.

43 Ibidem, 89. lp.

44 Ibidem, 89.-91. lp.

45 Dokumentālās filmas "Saulainā krasta meitenes" scenārijs (1967) glabājas LNA-LVA Valsts akciju sabiedrības "Rīgas kinostudija" (Rīgas kinostudijas) fondā 416-US5-161. Filma tika izrādīta ar nosaukumu "Sauls krasta meitenes. Simfonisks tēlojums par jaunības sapņiem", scenārija autors un režisors Varis Krūmiņš, teksta autors Māris Čaklais, mūzikas autors Imants Kalniņš.

46 Iespējams, ka ar šo nosaukumu domāta dokumentālā filma "Maizes rīka", kas Rīgas kinostudijā tika uzņemta 1967. gadā. Skat. Dokumentālās filmas "Maizes rīka" ("Agronomi") scenārijs (1967), glabājas LNA-LVA Valsts akciju sabiedrības "Rīgas kinostudija" (Rīgas kinostudijas) fondā 416-US5-157. Filma tika izrādīta ar nosaukumu "Rieciens maizes", scenārija autors Ansis Epnars, režisore Biruta Veldre, mūzikas autors Imants Kalniņš.

(1968) un jo īpaši Gunāra Priedes “Smaržo sēnes” (1967).⁴⁷ Abas lugas tika aizliegtas un izņemtas no Dailes teātra repertuāra.

Mākslinieciskās daiļrades kritiku turpināja LKP CK biroja sēdē 1968. gada 1.–3. jūnijā. Par asas kritikas mērķi atkal kļuva radošo savienību laikraksts “Literatūra un Māksla”. Turklāt jau 1964. gada oktobra beigās Latvijas PSR Ministru padomes *Glavļits* bija nolēmis, ka iepriekšējā cenzūra no laikraksta “Literatūra un Māksla” redakcijas jāpārceļ uz *Glavļitu*. Cenzūras iestāde par to konsultējās ar LKP CK.⁴⁸ Tomēr pat iepriekšējā cenzūra nespēja pakļaut radošās aprindas staļiniskā sociālistiskā reālisma ideoloģiskajam šablonam, kā to pieprasīja partijas vadība.

Par “neveselīgajām parādībām” publicētajos tekstos atbildīgais bija laikraksta galvenais redaktors Hugo Rukšāns. Viņam pārmeta, ka literāri mākslinieciskās jaunrades jautājumos viņš neesot ieturējis partijas principiālo līniju un neesot pretojies svešu, proti, pretpadomju uzskatu iekļūšanai literatūrā un mākslā.⁴⁹ Gan Rīgas kinostudijas darbiniekiem, gan redaktoriem un māksliniekiem pēc šiem pārmetumiem nācās izteikt paškritiku.

Taču ar to vien nepietika. *Glavļita* cenzūras darbinieki veica pārbaudi laikraksta redakcijā. Viņi konstatēja, ka, lai gan “Literatūra un Māksla” formāli atrodas partijas pozīcijās, taču tās saturs ļauj dažādiem kaitnieciskiem virzieniem aizstāvēt dažādas grupu intereses. Līdzīgi kritizēja arī žurnālu “Karogs”.⁵⁰ Laikraksta “Literatūra un Māksla” jautājums nonāca LKP CK biroja darba kārtībā 1968. gada 31. maijā. Tajā laikrakstam pārmeta bezpartejiskumu, tādu rakstu publicēšanu, kuros autori rakstījuši par brīvu radošumu, dažiem it kā bijis pat pretpadomju saturs.⁵¹

Šī kampaņa, īpaši Zitmaņa runa, skaidri parāda sovjetizācijas robežas. Pretestības izpausmes padomju sistēmai saglabājās gan tolaik vecākās paaudzes vidū, kas atcerējās starpkaru valstisko neatkarību, gan parādījās arī jaunākajā paaudzē, ko ietekmēja arī Rietumu modernās tendences. Saprotais, ka padomju režīma apstākļos šīm reakcijām diez vai varēja būt masveida un publisks raksturs. Tām piemita spontāns individuāls raksturs. To paudēji par atšķirīga viedokļa izteikšanu tika vajāti. Tomēr tas liecina, ka, par spīti vairāk nekā divdesmit gadiem Padomju Savienības pakļautībā, Latvijā tika uzturēta augsne ar saiknēm

47 LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-102-27-3, 72.–112. lp.

48 Strods 2010, 286; Dimants 2022, 126.

49 LKP CK biroja sēdes protokols, 8. punkts. Rīga, 01.–03.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-21, 9.–11. lp.

50 LKP CK biroja sēdes protokols. Rīga, 05.06.1968. LNA-LVA, 917-1a-79.

51 LKP CK biroja lēmums. Rīga, 31.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-46, 33.–71. lp.

starpkaru neatkarībā, nacionālajā un Rietumu kultūrā. Runājot par jauno paaudzi, tai pat nevajadzēja noliegt pašu sociālismu, lai to uzskatītu par sodāmu un bīstamu, pietika vien ar aicinājumu to reformēt.

Diskusijas par 1968. gada Prāgas pavasara notikumiem LKP aktīvos

Ziņojumi no partijas sanāksmēm un aktīviem neapšaubāmi ir interesants informācijas avots, kas līdz šim nav pilnībā izsmelts. Tie dokumentē sabiedrības polarizāciju un sniedz priekšstatu par sabiedriski aktīvo komunistu domāšanas veidu, kā arī fiksē bezpartejisko cilvēku noraidošās attieksmes un sabiedrības noskaņojumu.⁵²

Pirmās partijas sanāksmes LPSR par notikumiem Polijā un Čehoslovākijā notika 1968. gada marta beigās. Pēc Maskavas norādījuma to mērķis bija izskaidrot Latvijas komunistiem situāciju Polijā un Čehoslovākijā, kā arī padomju oficiālo viedokli. Ja Polijas Apvienotās strādnieku partijas pirmā sekretāra Vladislava Gomulkas (*Władysław Gomułka*) striktā nostāja pret studentiem un inteliģenci PSRS tika atzinīgi novērtēta kā priekšnoteikums situācijas normalizēšanai sabiedrībā, tad notikumu attīstība Čehoslovākijā komunistiem kļuva arvien neprognozējamāka.

Atzinīgi novērtētās Gomulkas veiktās pret ebreju izcelsmes poļu inteliģenci vērstās tīrīšanas pavadīja antisemitisma izpausmes. No otras puses, partijas ziņojumos uz centru fiksētas arī retas cerību izpausmes Latvijas sabiedrībā, ka Polijas un Čehoslovākijas notikumi varētu aizsākt procesu, kas novedīs pie Latvijas atbrīvošanas.⁵³

Čehoslovākijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāra Dubčeka runa un partijas plēnumā 1968. gada marta un aprīļa mijā pieņemtā ČKP "Rīcības programma", kas bija politisko un ekonomisko reformu programma, kļuva par ierosmi turpmākām diskusijām un kritikai.⁵⁴ Runas pirmo daļu publicēja PSKP vissavienības izdevums "Pravda" divās daļās.⁵⁵ Jaunā Čehoslovākijas

52 Bleiere 2011, 180–181.

53 Latvijas strādnieku reakcija uz notikumiem Polijā. LKP CK ziņo PSKP CK. Rīga, 27.03.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 35.–37. lp., dokuments Nr. 8.

54 LKP CK ziņo PSKS CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 45.–47. lp., dokuments Nr. 12.

55 Doklād tovarišča A. Dubčeka na plenumē CK KPČ (TASS). *Pravda*, Nr. 94, 03.04.1968., s. 5; Zaključitelnoje slovo A. Dubčeka na plenumē CK KPČ (TASS). *Ibidem*, Nr. 98, 07.04.1968., s. 4.

prezidenta Ludvika Svobodas ievēlēšanu padomju prese novērtēja pozitīvi, taču Dubčeka runa tika uztverta pretrunīgi. Komunisti atzinīgi novērtēja Dubčeka lojalitāti un apliecinājumus turpināt cieši sadarboties ar Padomju Savienību, taču priekšlikumus par sabiedrības demokratizāciju nesaprata, tie viņiem šķita neskaidri un divdomīgi. Tāpat viņi nesaprata, kāpēc tiek kritizēta iepriekšējā partijas vadība ar Antonīnu Novotniju (*Antonín Novotný*) priekšgalā. Čehoslovākija bija valsts ar attīstītu ekonomiku un augstu dzīves līmeni padomju bloka ietvaros, it sevišķi salīdzinājumā ar Padomju Savienību, tāpēc viņi neizprata ekonomiskās problēmas un centienus tās risināt, ieviešot Čehoslovākijā tirgus ekonomikas elementus. No atsevišķām uzstāšanās reizēm var konstatēt, ka Dubčeka runa tika izprasta atšķirīgi, atkarībā no padomju komunistu sociālā stāvokļa un izglītības līmeņa.

Pozitīvi, protams, tika novērtēti Dubčeka draudzības apliecinājumi Padomju Savienībai. Inteligences pārstāvji LPSR runu vērtēja piesardzīgi, ar zināmu izpratni par sociālisma demokratizāciju. Vadošais Padomju Latvijas komunistu dzejnieks Jānis Sudrabkalns uzskatīja Dubčeka uzstāšanos par politiskās stabilizācijas pierādījumu: viņš atkārtoti uzsvēra, ka esot jāstiprina sociālistiskā demokrātija, cīnoties pret tās deformāciju. No uzstāšanās redzams, ka šie jautājumi savulaik netika atrisināti: “Mēs vēl precīzi nezinām, cik tālejošas būs pārvērtības, taču skaidrs, ka komunisti cīnīsies par marksisma-ļeņinisma idejām, par mieru un sociālistiskās nometnes vienotību,” savu vērtējumu cerīgi noslēdza dzejnieks. Viņa teiktajā manāma diezgan nogaidoša attieksme, jo nebija skaidrs, kā turpināsies Prāgas pavasara notikumu attīstība. Sudrabkalns vēlāk nepārprotami iestājās pret Čehoslovākijas reformām un kā latviešu rakstnieku pārstāvis apsveica PSRS iejaukšanos.⁵⁶ Turpretim Latvijas PSR strādnieku komunistu uzstāšanās bija izteikti kritiskas. Dubčeka runa tiem šķita pārāk vispārīga, viņi nesaprata sistēmas demokratizācijas nozīmi, par ko runāja Dubčeks.⁵⁷

Jauns partijas pilsētu un rajonu aktīvu vilnis Latvijā notika 1968. gada 8. un 9. maijā kā reakcija uz PSKP CK informāciju “Par notikumiem Čehoslovākijā”. Ziņojumus par aktīviem Latvijas rajonos un pilsētās krievu valodā sūtīja LKP CK sekretariātam, no kurienes otrais sekretārs Nikolajs Beluha tos parasti nosūtīja uz Maskavu. Nostāja pret norisēm Čehoslovākijā saasinājās; komunisti notikumus interpretēja atbilstīgi PSKP politbiroja vērtējumam. Balsis, kas pauda simpatijas pret reformām, tika apklusinātas. Gluži pretēji, tagad komunistu vidū

⁵⁶ Skujiņš 2018, 211.

⁵⁷ LKP CK ziņo PSKS CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 45.-47. lp., dokuments Nr. 12.

jau izskanēja aicinājumi uz atklātu iejaukšanos, tostarp militāru intervenci Čehoslovākijā.⁵⁸

Daži aktivisti Latvijas “darba kolektīvos” mēģināja izskaidrot Čehoslovākijas krīzi, izsakot visai apšaubāmas teorijas. Piemēram, aktrise Elza Radziņa, toreiz LPSR Tautas skatuves māksliniece, kura bija apmeklējusi Čehoslovākiju, krīzes cēloni saskatīja apstākļi, ka jaunieši vairāk ejot baznīcā, un tāpēc saspīlējumus sabiedrībā skaidroja ar baznīcas ietekmi. Titulētā aktrise Velta Līne, toreiz LPSR Tautas skatuves māksliniece, publiski norādīja uz ekonomiskajām un sociālajām atšķirībām starp Čehijas zemēm un Slovākiju. Pēc viņas teiktā, Slovākijā agrāk dzīvojuši nabadzīgi cilvēki, tāpēc tur esot palicis mazāk buržuāzijas nekā Čehijā. No tā viņa secināja, ka antisociālistiskās aktivitātes esot saglabājušās spēcīgākās čehu buržuāzijas ietekmes rezultāts, turpretim Slovākijā esot lielāks atbalsts sociālismam. Savukārt Rīgas 1. slimnīcas galvenā terapeite Ņina Iljina brīdināja par Čehoslovākijā draudošo apvērsumu. Viņa nesaprata ČKP CK pirmā sekretāra Dubčeka nostāju: “Viņš taču mācījies PSRS, izaudzināts ģimenē, kurā runāja krieviski, un mūsu biedri par viņu labi atsaucās.” Tāpat viņa apgalvoja, ka “[n]otikumi Čehoslovākijā atstāj ietekmi uz nacionālistiskajiem elementiem Latvijā. Ir jāiejaucas, nevis jābūt tikai novērotājiem.”⁵⁹

Kādas Rīgas astoņgadīgās pamatskolas direktore uzsvēra PSRS sniegtās palīdzības nozīmi sociālisma celtniecībā citās valstīs. Arī viņa, tāpat kā lielākā daļa diskusiju dalībnieku, uzskatīja, ka PSRS nopelni Čehoslovākijas atbrīvošanā 1945. gadā dod “padomju pilsoņiem” tiesības noteikt šīs valsts turpmāko attīstību un uzraudzīt tās virzību. Viņa kritizēja to, ka jaunatnes komunistiskā audzināšana zaudējusi sākotnējo lomu. Pēc viņas teiktā, situāciju izmantojuši anarhisti un antikomunistiskie elementi, lai pārņemtu jaunatni savā ietekmē. Viņu satrauca šo nevēlamo elementu iespaids uz jaunatni ne tikai Čehoslovākijā, bet arī Latvijā.⁶⁰

Daudzi Latvijas PSR funkcionāri uzskatīja, ka augstākās partijas instances sniedz izsmēlošu un, domājams, “patiesu” informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Tomēr daži cilvēki situāciju neuztvēra tik pozitīvi, kā to atklāj kāda Rīgas galdnieka Kalniņa teiktais diskusijā, kurš sūdzējās, ka viņa uzņēmumā

58 Latvijas PSR rajonu un pilsētu partijas komiteju informācija par Čehoslovākiju, kas sūtīta LKP CK. Rīga, 11.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 48.-78. lp., dokuments Nr. 15. Tāpat, ibidem, 85.-88. lp.: LKP CK sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 11.05.1968.

59 Ibidem.

60 Ziņojums LKP CK par rajona komitejas locekļu un Rīgas pilsētas Oktobra rajona revīzijas komisijas locekļu iepazīstināšanu ar PSKP CK informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 53.-58. lp.

strādājošie par notiekošo Čehoslovākijā iegūst ziņas no Rietumu radiostacijām un tāpēc viņi esot labi informēti. Vietējie komunisti ne vienmēr spējot tādiem atbildēt, tāpēc Kalniņš ieteica pastiprināt ideoloģisko darbu.⁶¹

Daina Bleiere vērs uzmanību uz informētības atšķirībām arī pašā komunistiskajā partijā. PSKP CK Politbiroja ziņojumi par notikumiem Čehoslovākijā bija adresēti funkcionāriem un aktīviem un nenonāca pie komunistiem pirmorganiācijās. Tāpēc viņi sūdzējās, ka esot slikti informēti, kā arī par pretrunām starp PSKP CK ziņojumiem ierobežotam funkcionāru lokam un notikumu atspoguļojumu presē, kas nepauda tik asu kritiku par situāciju Čehoslovākijā.⁶²

Nākamā aktīvu sērija notika pēc tam, kad PSKP CK bija izsūtījusi informāciju par ārpolitiku un situāciju atsevišķās sociālistiskajās valstīs. 1968. gada jūnija vidū LKP aktīvos uzstāšanās atkal bija koncentrētas uz Čehoslovākiju: dalībnieki pozitīvi novērtēja dažus ČKP soļus stāvokļa stabilizēšanai, tomēr uzskatīja tos par nepietiekamiem, jo tie neierobežojot antisociālistisko spēku aktivitātes. Neapšaubāmi, ka visvairāk šos komunistus uztrauca preses brīvība Čehoslovākijā. Pret preses brīvību un viedokļu plurālismu Čehoslovākijā, kaut arī šie faktori joprojām bija daudz ierobežotāki nekā mūsdienās, PSRS bija virzīti priekšlikumi “ievieš kārtību”. Pēc LKP aktīvu domām, pie vainas bija ČKP vadības vājums, kas esot izlaidusi no rokām partijas varas un informācijas monopoli galvenokārt ČKP pirmā sekretāra Dubčeka svārstīguma un vājuma dēļ.⁶³

Kritika par notikumiem Čehoslovākijā padomju presē nebija tik asa kā komunistu aktīvos izskanējusi, kuras nepietiekamībai tie savās runās partijas sanāksmēs pievērsās. Piemēram, daži LKP Cēsu rajona komitejas locekļi izteica šaubas par masu informācijas līdzekļos izskanējušo informāciju, kurā joprojām parādījās daudz materiālu par Čehoslovākijas sasniegumiem un labajām attiecībām ar PSRS. Viņi izteica neticību tam, ka situācija Čehoslovākijā nav mainījusies.⁶⁴

Līdztekus ČKP institūciju samiernieciskajai reakcijai uz kritiku situācijas nomierināšanu vajadzēja veicināt arī Čehoslovākijas Nacionālās sapulces priekšsēdētāja Josefa Smrkovska, kurš bija viena no Prāgas pavasara vadošajām personībām, vizītei Padomju Savienībā. Viņa vizīte Padomju Savienībā, tostarp

61 Ziņojums LKP CK par rajona komitejas locekļu un Rīgas pilsētas Oktobra rajona revīzijas komisijas locekļu iepazīstināšanu ar PSKP CK informāciju par notikumiem Čehoslovākijā. Rīga, 09.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 53.-58. lp.

62 Bleiere 2011, 181.

63 LKP CK ziņojums PSKP CK. Rīga, 21.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 92.-95. lp., dokuments Nr. 17.

64 Partijas Cēsu rajona komitejas ziņojums LKP CK. Cēsis, 12.05.1968. LNA-LVA, PA-101-32-82, 6. lp.

īslaicīgā uzturēšanās Latvijā, līdz šim ir bijusi ārpus vēsturnieku intereses loka. Iemesls šādam intereses trūkumam ir izskaidrojams ar to, ka padomju *biedri* delegācijas vizīti izkārtāja tā, lai par Prāgas pavasari nekādas diskusijas nenotiktu. Smrkovskis atlidoja uz Padomju Savienību pēc PSRS Augstākās padomes ielūguma. Tāpēc vizītei bija tikai oficiāls raksturs, bez iespējas izskaidrot reformu būtību un atklāti apmainīties viedokļiem.⁶⁵ Viņa centieni skaidrot, kas Čehoslovākijai ir svarīgi un kādas reformas tajā notiek, neatnesa impulsu diskusijām par sociālisma attīstību un perspektīvām. Līdztekus Maskavai Smrkovskis apmeklēja Rīgu un Ļeņingradu. Uz Latviju viņš atlidoja no Maskavas 1968. gada 8. jūnijā, bet 10. jūnijā aizlidoja uz Ļeņingradu. Viņu pieņēma LPSR Augstākās padomes priekšsēdētājs Jānis Kalnbērziņš. Rīgā Smrkovskis pārrunāja sociālisma celtniecības sasniegumus, nolika vainagus pie pieminētiem t. s. padomju atbrīvotājiem. Nākamajā dienā viņš viesojās paraugkolhozā “Lāčplēsis”. Pēc atgriešanās Rīgā Smrkovskim bija saruna ar LPSR Zinātņu akadēmijas prezidentu Kārlī Plaudi, piedaloties Augstākās padomes prezidija locekļiem. Pirms aizbraukšanas viņš vēl apmeklēja konfekšu fabriku “Laima”.⁶⁶

Pieraksti par Smrkovska sarunām nav saglabājušies, tāpēc varam tikai minēt, kā un ar kādiem rezultātiem šī Prāgas pavasara nozīmīgā personība mēģināja pasniegt Čehoslovākijas atmodas procesu. Latvijas prese par viņa vizīti vēstīja ierastajā “tautu draudzības garā”, nepieminot reformas.⁶⁷

65 Gosti iz Čehoslovakii. *Pravda*, Nr. 158, 06.06.1968., s. 2; *Ibidem*, Nr. 161, 09.06.1968., s. 2; Družba krepkaja, nerušimaja. *Ibidem*, Nr. 165, 13.06.1968., s. 1; Nastojaščeje i buduščeye Čehoslovakii svjazano s SSSR. *Ibidem*, Nr. 166, 14.06.1968., s. 5; Prijom Podgornym delegaciji Nac. sobr. ČSSR. *Ibidem*, Nr. 167, 15.06.1968., s. 1; Družba i sojuz s SSSR nerušimy. *Ibidem*, Nr. 169, 17.06.1968., s. 4. “Pravda” referēja par Josefa Smrkovska vizīti ar virsrakstiem “Družba krepkaja, nerušimaja”, “Nastojaščeje i buduščeye Čehoslovakii svjazano s SSSR”, “Bratstvo našich narodov”, “Družba i sojuz s SSSR nerušimy”.

66 LKP CK biroja sēdes protokols Nr. 87. Rīga, 04.06.1968. LNA-LVA, PA-101-32-20, 8.-49. lp., šeit 20.-21. lp.

67 Esiet sirsnīgi sveicināti, dārgie draugi! *Cīņa*, Nr. 133, 09.06.1968., 1. lpp.; Krepit' sovetsko-čehoslovackuju družbu! *Sovetskaja Latvija*, Nr. 134, 11.06.1968., s. 1, rakstā publicēja lielu Josefa Smrkovska fotoattēlu; visplašāk referēja: Esiet sirsnīgi sveicināti, dārgie draugi! *Padomju Jaunatne*, Nr. 111, 09.06.1968., 1.-2. lpp.; LTA korespondenti E. Kārklīšs un I. Plotke. Stiprināt Padomju Savienības un Čehoslovākijas draudzību! ČSR delegācija Latvijā. *Ibidem*, Nr. 112, 11.06.1968., 1. lpp.

Klusums pirms vētras

1968. gada vasarā tika sasauktas vēl divas partijas aktīvu sērijas, lai atbalstītu pret Čehoslovākiju vērsto padomju politiku. Padomju prese asi reaģēja uz manifesta “Divi tūkstoši vārdi” publicēšanu Čehoslovākijā.⁶⁸ Dokuments, kurā asi kritizēta pēckara attīstība komunistiskās partijas pakļautībā, guva Čehoslovākijas sabiedrības masveida atbalstu.⁶⁹ Manifests atbalstīja ČKP reformas, taču gāja arī tālāk, ievērojami pārsniedzot partijas aprīļa “Rīcības programmu”; tajā izpaudās arī raizes par intervenci no ārzemēm. Konservatīvie komunisti to nosauca par kontrevolucionāru.

Saistībā ar to kulmināciju sasniedza partijas aktīvu pret reformām vērsta retorika. Padomju komunisti masveidā nosodīja šo rakstnieka Ludvika Vaculika (*Ludvík Vaculík*) un vairāku Čehoslovākijas Zinātņu akadēmijas zinātnieku aicinājumu uz valsts un sabiedrības demokratizāciju, taču neviens no viņiem to nebija lasījis. Pat jautājumus, kāpēc padomju prese nav publicējusi šo aicinājumu, lai ar to varētu iepazīties, funkcionāri uzskatīja par provokatīviem. Viņuprāt, aicinājuma publicēšana nozīmētu antisociālistisku ideju izplatīšanu. Padomju funkcionāri atsaucās uz kritiskiem rakstiem laikrakstos “Pravda” un “Literaturnaja gazeta” kā pietiekamu pamatu, lai izteiktu nostāju.⁷⁰

Latvijas komunistu partijas 1968. gada jūlija aktīvu uzdevums bija paust atbalstu PSKP CK plēnuma rezolūcijai un Varšavas pakta dalībvalstu Varšavas sanāksmes dalībnieku draudu vēstulei, kas tika nosūtīta ČKP vadībai. Čehoslovākija un Rumānija Varšavas sanāksmē nepiedalījās. LPSR aktīva sapulcē uzstājās arī LKP pirmais sekretārs Augusts Voss.⁷¹

Pēdējās aktīvu sēdes notika pēc divpusējām Čehoslovākijas un Padomju Savienības sarunām Černā pie Tisas un Čehoslovākijas un piecu komunistisko partiju pārstāvju tikšanās Bratislavā 1968. gada augusta sākumā. Bratislavas sanāksmes dalībnieki parakstīja noslēguma dokumentu, kurā pauda “uzticību marksismam-ļeņinismam un proletāriskajam internacionālismam” un deklarēja “nesamierināmu cīņu pret *buržuāzisko* ideoloģiju un visiem antisociālistiskajiem

68 I. Aleksandrov. Ataka protiv socialističeskich ustojev Čechoslovakii. *Pravda*, Nr. 193, 11.07.1968., s. 4.

69 Publicēts laikrakstos “Literární listy”, “Práce”, “Mladá fronta” un “Zemědělské noviny”, 27.06.1968.

70 Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols Nr. 2. Rīga, 20.07.1968. LNA-LVA, PA-106-38-11, 25.-34. lpp.

71 LKP CK otrā sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968. LNA-LVA, PA-101-32-20, 115.-118. lpp., dokuments Nr. 22; LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968. Ibidem, 119.-122. lpp.

elementiem”. Rezolūcija bija nozīmīga Čehoslovākijas puses piekāpšanās padomju spiedienam, bet tik un tā PSRS vadība ar to nebija pilnībā apmierināta.

PSKP rikoto aktīvu reakcijā bija manāms atvieglojums un gandarījums, ka ir saglabāta vienotība starptautiskajos jautājumos. Vairāki dalībnieki izteica atzinību PSKP CK Politbirojam par pareizās stratēģijas īstenošanu attiecībā uz Čehoslovākiju. LPSR Zinātņu akadēmijas pārstāvis Arturs Ozols kopīgo rezolūciju raksturoja kā izšķirošu punktu krīzes likvidēšanai. Līdzīgi tikšanās nozīmi uzsvēra Latvijas Valsts universitātes prorektors Maksims Duhanovs, jo tā esot “parādījusi, cik lielu darbu komunistisko partiju vienotības labā ir paveikusi PSKP CK”. Viņš pat ierosināja tajā pašā gadā iekļaut šīs tikšanās materiālus studiju procesā, lai tos izmantotu Latvijas jaunatnes audzināšanai.⁷²

Latvijas PSR partijas aktīvos teiktajā izskanēja gandarījums par PSRS un Čehoslovākijas pārstāvju tikšanos Bratislavā, kas tika izprasta kā atjaunotās vienotības demonstrācija. Tomēr daži partijas aktīvu dalībnieki nebija pārliecināti, vai ČKP vadība izpildīs sanāksmē paustās nostādnes. Neraugoties uz abu valstu komunistisko partiju vienotības nostiprināšanu, šādas šaubas tika izteiktas arī pēdējos aktīvos laikā no 1968. gada 9. līdz 10. augustam, kas bija veltīti starptautiskajai situācijai.⁷³ Līdzīgi arī Latvijas PSR prese pauda gandarījumu par panākto vienošanos un *de facto* nekur neizteikto ČKP vadības piekāpšanos.

Padomju preses slavinātā komunistisko partiju vienotības izrādīšana nebija ilga. Par PSRS intervenci bija nolemts jau ilgāku laiku pirms tam. 1968. gada 21. augustā Padomju Savienības karaspēks ar Polijas, Ungārijas, Bulgārijas un VDR atbalstu iebruka Čehoslovākijā.

Nobeigums

Redzams, ka padomju kritika par Čehoslovākijas politiskās sistēmas liberalizāciju 1968. gada pavasarī un Padomju Savienībā izvērstā iekšējā kampaņa pret “Rietumu ietekmēm”, individuālismu mākslinieku, intelīģences un jaunatnes vidū ir viena fenomena “savienotie trauki”. 1968. gadā Brežņeva vadība atrisināja poststāļinisko reformu un sabiedrības kontroles dilemmu par labu sistēmas nostiprināšanai. Šī politika ļāva nostiprināt varas monopolu gan padomju bloka valstīs, gan Padomju Savienības iekšienē. Reformu mēģinājumu izskausana un

72 LKP sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 05.08.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 123.-126. lp.

73 LKP CK otrā sekretāra N. Beluhas ziņojums PSKP CK par tikšanos Bratislavā un Černā pie Tisas. Rīga, 12.08.1968. LNA-LVA, PA-101-32-71, 127.-132. lp.

kritiķu apklusināšana inteliģences vidū bija priekšnoteikums, lai īstenotu neostalinisko sociālismu apvienojumā ar staļinisma “lienošo” rehabilitāciju. Tiesas prāvas pret rakstniekiem un cenzūras izplatība kļuva par Padomju Savienības liberālā posma beigu izpausmi. PSKP CK 1968. gada aprīļa plēnums skaidri iezīmēja sabiedrības ideoloģiskās uzraudzības pastiprināšanu. Tā lēmumi, izmantojot partijas hierarhisko struktūru, tika pārnesti un pielietoti padomju savienotajās republikās. Prāgas pavasaris kalpoja par biedējošu piemēru partijas kontroles zaudēšanai pār inteliģenci un masu informācijas līdzekļiem, kas noveda pie komunistiskās sistēmas apšaubīšanas tās dogmatiskajā neostaliniskajā variantā.

Latvijā partijas centra ideoloģiskā kampaņa skaidri savijās ar vietējiem partijas konservatīvās birokrātijas centieniem pakļaut mākslinieku un inteliģences jaunradi striktai ideoloģiskai paradigmai. Tādējādi Čehoslovākijas notikumi iekļaujas cīņas shēmā pret t. s. Rietumu ietekmes un revizionisma iespēšanos PSRS, it sevišķi Baltijas padomju republikās. Prāgas pavasaris bija iedvesmojošs daļai inteliģences, bet vienlaikus biedējošs piemērs konservatīvajiem komunistiem.

Vadošās padomju nomenklatūras rigiditāte Latvijā skaidrojama ar iepriekšējo tīrīšanu 20. gadsimta piecdesmito un sešdesmito gadu mijā, kuras rezultātā tika izskausti tā dēvētie nacionālkomunisti un republikas komunistisko partiju pārņēma savā kontrolē konservatīvie neostalinisti. Šīs tīrīšanas sekas negatīvi ietekmēja sabiedrisko vidi un citus procesus, kas bija saistīti ar lielāku pakļautību un pat iztapību savienības centram. Ņemot vērā LKP vadības raksturu, partijiskā uzraudzība un kontrole Latvijā, iespējams, bija visintensīvākā salīdzinājumā ar kaimiņu Baltijas padomju republikām.

Prāgas pavasara uztvere Latvijā bija pretrunīga. Pētījums apstiprina, ka pastāvēja diferencēta uztvere atkarībā no izglītības, daļēji arī tautības un alternatīvu informācijas avotu pieejamības. Tieši iespējai klausīties Rietumu radio, ko padomju masu informācijas līdzekļi nespēja efektīvi novērst, bija liela nozīme padomju propagandas daļējā paralizēšanā. Mākslinieku un humanitārās inteliģences interesi ietekmēja personīgā pieredze ar padomju sistēmu.

Latvijas sabiedrība un arī komunistu partijas organizācijas, protams, nebija monolītas. Kā liecina saglabātie partijas sapulču un aktīvu protokoli, sākot no 1968. gada marta beigām, Prāgas pavasara reformas daudziem komunistiem, īpaši no proletariāta un spēka struktūru aprindām, bija nesaprotamas. Daži šo aprindu piederīgie pat radīja absurdas teorijas, lai izskaidrotu sistēmas krīzi Čehoslovākijā. Saskaņā ar Maskavas norādījumiem un informāciju par galveno cēloni viņi uzskatīja čehu un slovāku komunistiskās partijas ideoloģiskās kontroles atslābināšanu pār masu informācijas līdzekļiem. Komunistu uzstāšanās reizēs jau 1968. gada maijā varam atrast aicinājumus iesaistīties norisēs Čehoslovākijā.

Partijas biedru runu saturs Latvijas PSR kļuva asāks 1968. gada jūlijā saistībā ar manifestu “Divi tūkstoši vārdi” un publicētajām Čehoslovākijas konservatīvo komunistu vēstulēm, kurās paustas bažas par notikumu attīstību Čehoslovākijā. Pēc daudzpusējām sarunām Bratislavā un divpusējām Čehoslovākijas un Padomju Savienības sarunām Černā pie Tisas arī Latvijas komunistu vidū valdīja gandarījums par panākto vienprātību. Tāpēc jo lielāks izbrīns un pat šoks bija par Varšavas pakta valstu intervenci Čehoslovākijā 1968. gada augustā.

No čehu valodas tulkojis Jānis Krastiņš

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, PA-101-32-20: LKP CK otrā sekretārs N. Beluhas ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.07.1968., 115.–118. lp., dokuments Nr. 22.

LNA-LVA, PA-101-32-21: LKP CK biroja sēdes protokols, 8. punkts. Rīga, 01.–03.06.1968., 9.–11. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-46: LKP CK biroja lēmums. Rīga, 31.05.1968., 33.–71. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK sekretāra J. Rubeņa ziņojums PSKP CK. Rīga, 19.04.1968., 39.–41. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK ziņo PSKP CK. Informācija par LPSR strādnieku reakciju uz Čehoslovākijas KP CK sekretāra A. Dubčeka referātu. Rīga, 04.04.1968., 45.–47. lp., dokuments Nr. 12.

LNA-LVA, PA-101-32-71: Latvijas PSR Valsts TV un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieka P. Jērāna runa LKP Rīgas pilsētas komitejas sēdē. Rīga, 09.05.1968., 59.–64. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-71: Latvijas PSR rajonu un pilsētu partijas komiteju informācija par Čehoslovākiju, kas sūtīta LKP CK. Rīga, 11.05.1968., 48.–78. lp., dokuments Nr. 15.

LNA-LVA, PA-101-32-71: LKP CK organizatoriskā un partijas darba sekcijas vadītāja P. Vilka ziņojums PSKP CK. Rīga, 09.09.1968., 173.–176. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-75: LKP CK ziņojums PSKP CK par LPSR Kultūras ministrijas komunistu, republikas radošo savienību, teātru un Rīgas Filharmonijas tikšanos. Rīga, 12.05.1968., 25.–28. lp.

LNA-LVA, PA-101-32-82: Partijas Cēsu rajona komitejas ziņojums LKP CK. Cēsis, 12.05.1968., 6. lp.

LNA-LVA, PA-102-27-3: LKP Rīgas pilsētas komitejas plēnuma II. protokols. Rīga, 31.05.1968., 72.–112. lp.

- LNA-LVA, PA-106-38-11: Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols. Rīga, 24.04.1968., 2.-19. lp.
- LNA-LVA, PA-106-38-11: Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas aktīva sapulces protokols Nr. 2. Rīga, 20.07.1968., 25.-34. lp.
- LNA-LVA, 73-1-411: O. Lisovskas vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 23.02.1968.; R. Paroleka vēstule Latvijas Padomju rakstnieku savienībai. Rīga, 04.09.1968., 2. un 12. lp.
- LNA-LVA, 270-3-3891: Par divpusējo apmaiņu un ekonomisko sadarbību ar Čehoslovākiju. Rīga, 1968. 22.-55. lp.
- LNA-LVA 416-US5-157: Dokumentālās filmas "Maizes rīka" ("Agronomi") scenārijs (1967).
- LNA-LVA 416-US5-161: Dokumentālās filmas "Saulainā krasta meitenes" scenārijs (1967).
- LNA-LVA, 917-1a-79: LKP CK biroja sēdes protokols. Rīga, 05.06.1968.
- Rossiiskij gosudarstvennij archiv novejšej istorii (RGANI), fond 5, opis 60, delo 39: PSKP CK Propagandas nodaļas vadītājs V. Stepakovs par propagandas grupu uzdevumiem, lai izskaidrotu PSKP CK aprīļa plēnuma materiālus. Maskava, 21.05.1968., s. 11-15.

Prese / Press

- Ciņa, Nr. 133, 09.06.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 61, 29.03.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 63, 31.03.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 64, 02.04.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 66, 05.04.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 105, 31.05.1968.
- Padomju Jaunatne, Nr. 111, 09.06.1968.
- Pravda, Nr. 94, 03.04.1968.
- Pravda, Nr. 98, 07.04.1968.
- Pravda, Nr. 101, 10.04.1968.
- Pravda, Nr. 102, 11.04.1968.
- Pravda, Nr. 103, 12.04.1968.
- Pravda, Nr. 158, 06.06.1968.
- Pravda, Nr. 161, 09.06.1968.
- Pravda, Nr. 165, 13.06.1968.
- Pravda, Nr. 166, 14.06.1968.
- Pravda, Nr. 167, 15.06.1968.
- Pravda, Nr. 169, 17.06.1968.
- Pravda, Nr. 193, 11.07.1968.
- Pravda, Nr. 207, 25.07.1968.
- Sovetskaja Latvija, Nr. 134, 11.06.1968.

Literatūra / Secondary Sources

- Āriņa, Madara (2023). Kā jaunie rakstnieki apspēlēja vecos staļinistus. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/23.12.2023-ka-jaunie-rakstnieki-apspeleja-vecos-stalinistus.a535855/#2> (skatīts 11.01.2024.).
- Bennich-Björkman, Li (2007). Between Resistance and Opposition: Developments after Stalinism. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados*. Sast. Rudīte Viksne. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 45.–72. lpp.
- Bleiere, Daina (2011). The social impact of the Prague Spring and the authorities in Latvia. *Pražské jaro 1968: občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Ed. by Oldřich Tůma and Markéta Devátá. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, s. 177–184.
- Bleiere, Daina (2015). *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. 2. izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, Daina (2017). Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (102), 81.–109. lpp.
- Bleiere, Daina (2022a). Komjaunatnes funkcionāri kā pārmaiņu aģenti (20. gs. 70. gadi)? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Speciālizlaidums (116), 137.–157. lpp.
- Bleiere, Daina, sast. (2022b). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. 4. sēj.: 1944/45–1964. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Blūzma, Valdis et al. (2008). *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945–1991*. Rīga: LZA.
- Dimants, Ainārs (2022). *Latvijas prese 200 gados no “Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju laikmetam*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Ekmanis, Rolfs (1978). *Latvian literature under the Soviets 1940–1975*. Belmont: Nordland Publishing Company.
- Eversone, Madara (2017). Latvijas padomju rakstnieku savienības valdes ietekme uz literāro procesu (1956–1969). *Jaunā Gaita*, Nr. 290. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg290/JG290_Eversone.htm (skatīts 27.09.2023.).
- Feldmanis, Inesis et al. (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Grybkauskas, Saulius (2021). *Governing the Soviet Union's National Republics: The Second Secretaries of the Communist Party*. London: Routledge.
- Hoppe, Jiří (2009). *Opozice'68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor.
- Karner, Stefan; Tomilina, Natalja; Tschubarjan, Aleksandr, Hrsg. (2008). *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bde 1–2. Köln: Böhlau.
- Karner, Stefan; Bischof, Günter; Wilke, Manfred; Ruggenthaler, Peter (2008). Der “Prager Frühling” und seine Niederwerfung. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 20–24.
- Karner, Stefan; Tschubarjan, Aleksandr; Tomilina, Natalja, sost. (2009). *“Pražská vesna” 1968 goda i sovetiskije respubliki. Reakcija vlasti i obščestva*. Moskva: Izdatel'stvo Stavropolskogo universiteta.

- Karner, Stefan; Tomilina, Natalja; Tschubarjan, Aleksandr, sost. (2010). *"Pražskaja vesna" i meždunarodnij krizis 1968 goda. Dokumenti*. Moskva: Meždunarodnij fond Demokratija.
- Krupņikovs, Pēteris (2010). "Svīdu, man bija kauns". Jānis Ķeruss et al. *Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28.–29. lpp.
- Lavinskaja, Olga (2008). Die Zensur in der Sowjetunion. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 869–878.
- Loader, Michael (2018). A Stalinist Purge in the Khrushchev Era? The Latvian Communist Party Purge, 1959–1963. *The Slavonic and East European Review*, 96 (2), pp. 244–282.
- Mlynář, Zdeněk (1975). *Československý pokus o reformu 1968: analýza jeho teorie a praxe*. Köln: Index.
- Mlynář, Zdeněk (1990). *Mráz přichází z Kremlu*. Praha: Mladá fronta.
- Navrátil, Jaromír, ed. (1998). *The Prague Spring 1968*. Budapest and New York: CEU Press.
- Pavlovičs, Juris (2012). *Padomju Latvijas ikdiena*. Rīga: Jumava.
- Saleniece, Irēna; Šķiņķe, Iveta (2018). Echoes of the Prague Spring in the Soviet Baltic Republics. *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Ed. by Kevin McDermot and Matthew Stibbe. London and New York: Palgrave Macmillan, pp. 257–278.
- Skujiņš, Zigmunds (2018). *Aplikācija par rakstnieku un laikmetu*. Rīga: las.ām.
- Sprūde, Viesturs (2019). "Aparatčiks" sarkanā kaklasaitē. Kā dzīvoja Augusts Voss. *Latvijas Avīze*, 03.11.2019. Pieejams: <https://www.la.lv/aparatciks-sarkana-kaklasaite> (skatīts 25.09.2023.).
- Strods, Heinrihs (2008a). Prāgas pavasara atskaņas Latvijā 1968.–1970. gadā. *Latvijas Vēsture*, 4 (72), 73.–79. lpp.
- Strods, Heinrihs (2008b). Der Widerhall des "Prager Frühlings" in Lettland. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 909–916.
- Strods, Heinrihs (2010). *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. Rīga: Jumava.
- Škapars, Jānis (2008). *Barjerskrējiens: Dienasgrāmata 1969–1979*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Vondrová, Jitka et al., eds. (1993–2018). *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Brno: Doplněk.
- Tůma, Oldřich; Devátá, Markéta, eds. (2011). *Pražské jaro 1968 občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Praha: Ústav po soudobé dějiny AV ČR.
- Zubok, Vladislav (2008). Die sowjetrussische Gesellschaft in den sechziger Jahren. *Prager Frühling: das internationale Krisenjahr 1968*. Bd. 1: Beiträge, S. 823–848.

AFTERMATH OF THE PRAGUE SPRING IN THE SOCIETY OF THE LATVIAN SSR. THE ROLE OF THE COMMUNIST PARTY IN SHAPING THE PERCEPTION OF THE SO-CALLED CREATIVE INTELLIGENTSIA ABOUT THE EVENTS OF 1968 IN CZECHOSLOVAKIA

Luboš Švec

The aim of this article is the specifics of the perception of the Prague Spring in certain segments of society in the Latvian SSR, especially in the public statements of active members and functionaries of the Latvian Communist Party (LCP) in the spring and summer of 1968 before the Soviet invasion of Czechoslovakia. One of the important questions in the context of the research is whether and to what extent the LCP reflected and/or influenced the perceptions and attitudes of Latvian intelligentsia, or so-called creative intellectuals and artists, towards the events in Prague in 1968. In the streets of the city there were clashes between Czech demonstrators and soldiers and armored vehicles of Warsaw Bloc military units, and this Czechoslovak experience impacted the readiness to resist the neo-Stalinist system of the USSR in pursuit of a humanised version of socialism “with a human face”.

Keywords: Prague Spring, neostalinism, social reflection, Soviet Union, Latvian SSR

Summary

The case study focuses on the reflection of the Prague Spring in Latvia during the spring and first half of the summer of 1968 before the Soviet invasion of Czechoslovakia. The author examines analogous processes of the attitudes of the intelligentsia and artists in their resistance against the neo-Stalinist system and the effort to promote a humanised version of socialism “with a human face”. The article analyses what information sources influenced the interpretation of Czechoslovak reforms among the republic’s population. The Soviet radio signal could not cover the whole territory of the republic; therefore, broadcasting of Western radio stations competed successfully with the Soviet propaganda.

The article shows how various factors influenced the perception of the Prague Spring. The Latvian public had a contradictory perception of the democratic reforms in Czechoslovakia. The official Soviet position on the reforms of the Prague Spring was conveyed to the public in two ways: through the mass media and in a non-public hierarchical manner through the party apparatus.

The April plenum of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, in 1968, highlighted the ideological supervision of society. The conclusions

were transmitted and applied in the union republics through the party's hierarchical structure. The Prague Spring served as a frightening example of a loss of control over the intelligentsia and the mass media, leading to questioning of the communist system in its dogmatic (neo)Stalinist variant. Dissatisfaction of the leadership of the Communist Party of Latvia with artistic creation, resulting in interventions against ideological deviations and Western influences, was manifested in Latvia by criticism of cinematography, the activities of art unions, and in literary works. The research confirms a differentiated approach depending on education, partial nationality, and the availability of alternative information sources.

Iesniegts / Submitted 14.11.2023.

© 2025 Luboš Švec, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)